

DİNLERARASI DİYALOĞUN ANA KONULARI VE HEDEFLERİ

Mustafa ALICI (*)

Özet

Diyalog, dinlerarası literatüre geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilhassa Hıristiyanların etkisiyle girmiş ve halen genel anlamda onların elinde teolojisi yapılmakta olan bir terim olup dinlerarası ilişkilerde çağdaş bir karşılaşma yöntemini ifade etmektedir. Farklı din mensuplarının girdiği dinlerarası diyalogun pek çok çeşidi olmasına rağmen genel olarak, teologlar başta olmak üzere uzmanların karşılıklı buluştuğu entelektüel alan; sıradan dindarları geniş ölçüde kapsayan ve birlikte yaşamın alanlarına hakim olan pratik alan; son olarak, bilhassa dini tecrübelerin derinden "görüldüğü" "anlaşıldığı" veya "hissedildiği" manevi alan olmak üzere başlıca temel buluşma zeminleri bulunmaktadır. Bu alanların genel olarak dindarların insan olarak ilişkilerini, farklı dindarlar olarak teolojik meselelerini ve ruhani dini tecrübelerini yansıttıkları muhtelif diyalog hedefleri de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Diyalog, Dinlerarası Diyalog, Dinlerarası İlişkiler, Dinî Tecrübe.*

The Main Subject-Matters and the Goals of Interreligious Dialogue

Abstract

Interfaith dialogue is a contemporary way of different religious persons' encountering, which was introduced into the literature of interreligious relationships by the Christians in the last century in general, and the theological implications of which are still being developed by their hands up to now. Although there are many kinds of interreligious dialogue, we can say that they can have some very important subject matters such as intellectual one that the experts like theologians can do the dialogues, and practical one that can include, even, the ordinary religious persons in daily life, and as spiritual one that mystic-persons of the different religions who can "see", "understand" and "feel" each others in a deep manner. These fields can reflect also some goals of the religious dialogue as humankind's relationships or some goals of theological matters and ones that can be considered as the goals of religious experiences.

Key Words: *Dialogue, Interfaith Dialogue, Interreligious Relationships, Religious Experiences.*

*) Yrd. Doç. Dr., KTÜ, Rize İlahiyat Fak., Dinler Tarihi Anabilim dalı Öğretim Üyesi.
(e-posta: mustafaalici@hotmail.com)

Giriş

Diyalog kelimesi aslen Grekçe' olup (dialogos, Διολογος), "sohbet" anlamına gelmektedir¹. Aynı kökten gelen ve *tartışmak, düşünmek, delil öne sürmek, akıl yürütmek* anlamlarını kapsayan "dialogizomai" (Διολογῆζομαι) diyalog teriminin geniş açılımlarını vermektedir².

Diyalog terimine yüklenen anlamlar çoğunlukla karşılıklı oluşu ve birlikte bulunmayı ifade etmektedir; buna göre bu terim, iki veya daha fazla kişi arasındaki sohbeti; bir insan ile bir nesne (mesela bilgisayar) arasındaki ilişki veya alışverişi, insanlar arasındaki fikirlerin veya düşüncelerin karşılıklı değişimini ve akışını ifade ettiği gibi bilhassa içinde iki veya daha fazla karakter bulunan bir tiyatro eserinde karakterler arasında karşılıklı söylenen sözler (replikler) bütünü; bir film senaryosunda, olayın akışı içinde oyuncuların söylenmesi istenen metni de kapsamaktadır³. Diyaloga girmek şeklindeki haliyle terim bu zengin anlamlarına ilave olarak, "anlaşmaya çabalamayı", "uyum sağlamayı" veya "bu yolda yapılan çalışmaları" da içine almaktadır⁴.

Diyalog kavram olarak bilhassa XX. yüzyılın başlarından itibaren öncelikle dil bilimcileri arasında revaç bulmuş iki dünya savaşı arasındaki dönemde felsefi yönden ele alınmış ve bilhassa 1950'lerin sonlarından itibaren de hıristiyan (öncelikle katolik) teologlar tarafından yavaş yavaş teolojiye sokulmaya başlanan bir terim olmuştur. Böylelikle diyalog, bu son merhalede artık dindarlar arasındaki ilişkiyi; dinlerarası karşılıklı oluşu, farklı dinlerden konuşmayı, farklı dindarların birlikte yaşamasını ve birbirlerini görüp tecrübe etmelerini ifade eder hale dönüşmeye başlamıştır⁵.

Bu bağlamda dinlerarası diyalog, farklı dinlere mensup insanların inançlarını ve düşüncelerini birbirlerine zorla kabul ettirme yolunu seçmeksizin eşitlik, hoşgörü, doğruluk, samimiyet, sevgi ve saygılı bir iyi niyet içinde ortak olan veya olmayan her hangi bir mesele veya meseleleri inceler. Diyalogun ortamı barış, hürriyet ve açıklık atmosferi olup, ötekini öğrenmek, bilmek, tanımak, dinlemek ve anlamak maksadıyla, karşılıklı konuşabilmeyi, işbirliğine gidebilmeyi, belki mümkünse birlikte yaşayabilmeyi ve hatta

1) D. P. Simpson, *Cassell's Latin-English, English-Latin Dictionary*, London 1994, 187; Eric J. Sharpe, "Dialogue of Religions" E.R., IV, 345.

2) William F. Arndt - F. Wilbur Gingrich, *A Greek-English Lexicon of The New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago-London 1979, 186.

3) Webster's Ninth New Collegiate Dictionary, Massachusetts 1991, 350; Petit Robert Dictionnaire de la Langue Française, Paris 1984, 585.

4) *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1998, c. I, 605; *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1995, c. I., 680.

5) *Dinlerarası diyalogun genel tarihçesi konusunda* bkz. Mustafa Alıcı, *Kitab-ı Mukaddes ve Kurân-ı Kerim Işığında İslâm-Hıristiyan Diyalogu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 2001, 18-30; ayrıca *hıristiyanların diyalog faaliyetlerinin tarihçesi konusunda* bkz. a.e., 54-80; *Müslümanların diyalog faaliyetlerinin tarihçesi konusunda*, bkz. a.e., 204-215; Mustafa Köylü, *Dinler Arası Diyalog*, İstanbul 2001, 11-17; bilhassa hıristiyanların müslümanlarla diyalog faaliyetleri için Mahmut Aydın *Monologdan Diyaloga- Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu*, Ankara 2001, 27- 73; 177-242.

karşılıklı dini fenomenlerin tecrübe edilmesini sağlayan bir çağdaş karşılaşma biçimidir⁶.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere böyle bir diyalog, doğal olarak farklı dinlere mensup dindarlar/insanlar arasında cereyan edecektir. Bu yüzden bu karşılaşmanın her hangi bir konuya dayanmamasının veya bir hedefinin bulunmamasının mümkün olmadığı gibi katılımçılarının da giriş sebeplerinin olmaması mümkün değildir. Zaten diyalogu sıradan bir karşılaşma olmaktan çıkarıp ona ciddi anlamlar yükleyen ve bir bakıma katılımçılardan diyaloga girmeye adeta iten hedefler, aynı zamanda diyaloga giriş hatta onun sağlıklı işleyiş sebeplerini de oluşturmaktadır.

Bu makalede diyalogun tanımından ortaya çıkan ve onu anlamlı kılan diyalogun konusunu ve bu konu etrafında, farklı dinlere mensup insanları birbirleriyle diyaloga girmeye götüren, belki itebilen hedefleri ele alacağız. Burada şunu ifade etmeliyiz ki dinlerarası diyalogun çeşitleri⁷ ve bu çeşitlere bağlı olarak ortaya çıkan temel diyalog problemleri bu makalenin temel amaçlarından değildir.

1. Dinlerarası Diyalogun Konusu

Bir diyalogun konusu, genel olarak tarafları bir araya getiren iletişim alanıdır. Konu, bir diyalog ilişkisinde anlama ve anlaşılma odağına dayanan en temel ve en önemli ortak elemandır. Dinlerarası diyalogun temel konusunu, genel olarak tarafların dinleri, özel olarak da tarafların dinlerinin belli bir konudaki öğretisi, ibadet ve inançlarına dair öğretileri, bu öğretiler arasındaki farklılıklar veya benzerlikleri teşkil eder. Taraflar, bununla birlikte, dinleri ile alakalı olsun olmasın her hangi bir meseleyi de ele alabilirler. Böyle bir diyalogda asıl önemli olan, diyalogun konusunun, tarafların hangi noktalarda hemfikir olduklarını, hangi noktalarda da farklı oldukları göstermeye yönelik olmasıdır⁸. Ancak bu temel konuların aynı zamanda ileride anlatılacağı gibi insanlığın karşı karşıya kaldığı pek çok meseleyi de kapsadığı da gayet açıktır.

6) Alıcı, 10.

7) Dinlerarası diyalog konusunda çalışan uzmanlar dinlerarası diyalogun çeşitlerini farklı şekillerde, bazen kendi ideolojik amaçlarına uygun olarak tasnif yapmaktadırlar; mesela Katoliklerin diyalog kurumu *Dinlerarası Diyalog Konseyi* başkanı Kardinal F. Arinze'ye göre dinlerarası diyalogun pek çok çeşitleri bulunmaktadır; aile, okul, sosyal ve kültürel ilişkiler, köy toplantıları, iş toplantıları, siyaset ve ticaret gibi konuları kapsayan hayat diyalogu (*dialogue of life*); farklı dinden grupların veya cemiyetlerin işbirliğine girerek insanlığın ilerleme ve gelişmesi için ortak çaba ve işbirliğine girdikleri, *hareket diyalogu* (*dialogue of action*); din uzmanlarının daha entelektüel boyutta kendi dinleri hakkında görüş alışverişinde bulunup daha derin bir seviyede birbirlerini anladıkları farklı noktalarını görüp kavradıkları uzmanların diyalogu olan *söylev diyalogu* (*dialogue of discourse*) manastır adamlarının veya mistik hayat yaşayan dindarların bir araya gelip meditasyon, dua, tefekkür tecrübelerini veya imanlarını karşı tarafa aksettirecekleri *dini tecrübe diyalogu* (*dialogue of religious experience*); geniş bilgi için Francis Arinze, *Meeting Other Believers*, Herefordshire 1997, 5-7; Dinler Tarihcisi Eric J. Sharpe ise diyalogu, hemen hemen benzer bağlamda *söylev, beşeri, seküler ve içkin* olmak üzere dört bölümde incelemektedir; Eric J. Sharpe, "The Goals of Inter-Religious Dialogue", *Truth And Dialogue in World Religions: Conflicting Truth-Claims*, ed. John Hick, Philadelphia 1974, 81-89.

8) Sharpe, a.g.m., 77-78.

Genel olarak dinlerarası diyalogun entelektüel, pratik ve manevi olmak üzere üç değişik hareket alanı mevcuttur diyebiliriz. Bunlar diyaloga hareket kabiliyeti veren alanlar olup aynı zamanda da diyalogun içeriğini tayin etmede katılımcılara yardım edebileceklerdir.

A. Entelektüel Alanı

Bu diyalog alanı daha çok farklı veya benzer dinî fenomenlerin bilhassa dinin özünü teşkil eden mezkur dinlerin temel akidelerinin, dogmalarının, dolayısıyla kutsal kitaba bağlı geliştirilen ritlerinin, geleneğe ait öğretilerinin diyaloga uygun olarak ele alındığı alan olup dini gerçekleri konu edindiği için bazen kognitif alan diye de isimlendirilmektedir. Oldukça kuramsal olduğundan bir anlamda "uzmanların işi" olarak da görülebilecek bir sahadır. Aslında kognitif alan, bilme, anlama ve öğrenme temeline dayandığından⁹, felsefi açıdan varlıkları bilgi temeline oturtan alandır ve eşya hakkındaki bilgiyi araştırmaktadır. Mutlak hakikat kavramının, dinlerdeki mutlak geçerliliğin hatta mutlak iyiliğin elde edilmesi ve yollarının bilinmesi için girilebilecek dinlerarası diyalogun etkili ve verimli oluşuna en fazla katkı sağlayacak olan şüphesiz bu alanıdır. Zira karşılıklı bir ilişki içinde ve diyaloga uygun bir üslup ile hakikatin ele alınıp anlaşılma istenmesi böylelikle dinlerarası bir diyalogun önemini de artırmaktadır¹⁰.

Zaten hakikat içermeyen veya iddia etmeyen hiçbir din yoktur. Böylece farklı dinlerin az veya çok farklı olan bu hakikat iddialarını uzlaştırabilmek mümkün müdür? Sorusuna cevap aramak diyalogun temel konularından biri olacaktır¹¹. Aslında hakikati konu edinmeyen, böyle bir beklenti içinde olmayan bir dinlerarası diyalog karşılaşması, beyhude, faydasız bir toplantıdır¹². Bu yüzden, dinlerarası diyalogda en önemli konu dinleri kuşatan "hakikat nedir?" sorusunun cevabını bulmaktır. Zira tüm dinler uzlaşmaya yanaşmadan önce mutlak geçerlilik ve mutlak hakikat sahibi olma iddiasındadırlar. Dinlerdeki farklı hakikat iddialarının temelinde mezkur dinlerin hayati anlam taşıyan özlerindeki temel mesajlarındaki farklılıklardır¹³.

Bu anlamda eğer mutlak hakikatin¹⁴ mahiyeti hakkında dinler arasında teolojik farklılıklar varsa diyalog daha da zor bir hal alacaktır. Yine şayet dinlerden biri, öteki dinin teolojisine kendi kutsal kitabında yer veriyor hatta eleştiriyorsa söz konusu diyalog sü-

9) Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, Ankara 1994, 28.

10) *Guidelines For A Dialogue Between Muslims And Christians*, Ancona-Roma 1971, 12-13.

11) R.C. Zaehner, "Religious Truth", *Truth And Dialogue in World Religions: Conflicting Truth-Claims*, ed. John Hick, Philadelphia 1974, 3.

12) Arij A. Roest Crolius, "The Concept of Tolerance and Our View of The Other :on The Diferent Mental Attitudes Found in West and East Asia, Religions", *Cultures and Tolerance Past and Present La Tolerance, Les Cultures et Les Religions Hier et Aujourd'hui. (1-2 November -Novembre 1990)*, Ankara 1991, 8.

13) Zaehner, 3.

14) Diyalogun temel konularından biri olmasına rağmen burada kastedilen mutlak hakikat kavramı tradisyonalistlerin Tanrı anlamında kullandıkları Mutlak Hakikat (Ultimate Reality) kavramı değil mutlak geçerlilik açısından hakikattir.

recinde konu daha da ciddi bir hal alacaktır. Çünkü artık karşılıklı oluş, "ihtilafların odağında olma" anlamına gelebilecek teolojik ihtilaflar da sanıldığından da derin olabilecektir. Ama yine de böyle bir diyalogun devam etmemesi imkansız değildir. En azından bu ihtilafların altında yatan gerçeği araştırma ve bulma anlama prensipleri yoluyla taraflar birbirlerini daha iyi anlayabilir ona göre davranabilirler.

Yine de farklı dinlere mensup dindarların birbirinden uzaklaştırabilen tüm kanaatlerin gözardı edilerek sadece bir insan olarak buluşmaların mümkün olabileceğini ileri sürerler de bulunmaktadır¹⁵. Böylelikle bu ilişki, ötekini olduğu gibi kabul etme yoluyla, tarafların birbirlerini olduğu gibi görmesini ve bir insan olarak dünya üzerinde yalnız yaşamadığını sağlayacaktır¹⁶.

Dinlerarası diyalogun katılımcıları bilhassa bu pek önemli meseleye yönelmeli, yoğunlaşmalıdırlar. Zira diyalog, bir anlamda kognitif manada gerçeği bulma ortak hedefi ile kanaatlerin, inançların ve fikirlerin taraflarca paylaşılmasını sağlayabilir. Burada sadece ilmi faraziyelere değil aynı zamanda dine nüfus eden deruni sirlara da inebilmek ve bu değerleri de keşfetmek gerekebilir¹⁷. Bu, taraflar arasında ortak bir zeminin oluşmasına da büyük katkıda bulunabilecektir. Zira hakikati araştırma işi böyle bir gayret olmadan akim kalabilecektir. Yine bu bilhassa öteki tarafı kendi dininden sayılmayan dolayısıyla da nispi olarak dinsiz veya kafir kabul edilen karşı taraf ile diyalogun devamında önem kazanacaktır. Böyle bir ortamda taraflar bunu yapacak entelektüel açıdan kapasiteye, iradeye ve de ifade hürriyetine sahip olmalıdırlar¹⁸.

Sonuçta dinlerarası diyalog sürecinde, dinî hakikatlerin çoğunu oluşturan din fenomenlerini yani dogmatik düşünceleri, öğretileri, pratikleri ve hatta dindar duygularını karşılıklı olarak kognitif açıdan müzakere edecekleri, ortak bir uzmanlık alanı oluşabilecektir¹⁹. Yine dinlerin merkezinde bulunan Olağanüstü ve Aşkın Varlığın (Ultimate Reality) dinlerarası diyalogun konularından önemli bir konu olması, diyaloga giren dinlerin bu konudaki farklı veya benzer öğretilerini karşılıklı bilmek ve öğrenmek ile mümkün olabilecektir²⁰.

Pek çok din, ister tabiatları gereği, ister ötekilerle ilişkiye yatkın (solidary) bir din olsun, ister kendini böyle bir ilişkiden soyutlayan (solitary) olsun, bu alana katkı sağlayabilecek ve konulara çözüm olacak cevapların kaynağı oldukları iddiasında bulunmaktadır. Acaba tüm bu iddialar uzlaşırılabilir mi? İşte diyaloga uygun bir süreç ile muhtelif dinlerden insanlar, karşılıklı işbirliği ve ilişki içine girerek bu gibi bir alanı ele alarak bunun imkan dahilinde olabileceğini gösterebilirler²¹. Neticede bu alanın uzmanlar arasın-

15) Eric Sharpe, "Dialogue of Religions", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, IV, 346-347.

16) Fon Elders, "Dialogue and Meaning", *Dialogue and Universalism*, sy. 5-6/1996, 30

17) Joseph Kenny, "Religious Freedom, The Basis of Dialogue", *Encounter*, (1992), sy. 181-190, 3.

18) John Reid, *Man Without God*, London, 1971, 205.

19) Mariasusai Dhavamony, *Teologia delle Religioni*, Milano 1997, 253.

20) "Religious Dialogue: Some Basic Considerations", *Dialogue*, (September-December 1979), 110.

21) Zaehner, 3.

da yapılmakta olan farklı diyalog toplantılarını veya bu amaca yönelik farklı karşılaşma biçimlerini kapsayabilecek bir konu zenginliğine sahiptir.

B. Pratik Alan

Diyaloğun pratik alanı, dindar insanın içinde yaşadığı toplumun ve toplumsal hayatın kendisidir. Zaten yeryüzünde yaşayan pek çok din, inananlarını, günahıtan, nefretten, öteki insanlara zulüm yapmaktan men edip barışı, sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, insan-cıl bir eşitliği ve karşılıklı işbirliğini emreder. Farklı dinlere mensup "insanlar", bu emirlerin ortak paydalarını veya farklılıklarını, diyaloga uygun bir ilişki vasıtasıyla geliştirip teşvik edebilirler²². Yine pek çok din, diyalogun temel normlarından olan barışın yeryüzünde hakim olmasını ve idamesini, dinî bir emir olarak kendisine dindarına takdim edebilmektedir. Zaten barış, sadece dinlerin kabul ettiği evrensel, ahlakî bir norm değil, aynı zamanda, normal bir insanın şahsi, sosyal ve küresel açıdan refahı için de gereklidir. Dinler, kendi üyelerine hem maddi hem de manevî barış ve sükunet sunarlar. Dinlerarası diyalog, sosyal barış için dayanaklar olan insan hakları, adalet gibi temel kavramları ele alacaktır²³.

Hatta farklı kültürlerden gelen muhtelif dindarlar, dinlerarası diyalog vasıtasıyla bir kültürler arası alışveriş ortamını ortaya koyabilirler. Farklı sosyal ve ekonomik şartların çeşniligi, diyalogu zenginleştirebilir ve ona katkı sağlayabilir²⁴. Daha çok sosyal ve dünyevi bir alan olarak burada konu insan olarak dindarların pratik problemleri ve çözüm yollarıdır. İnsan hakları, barış, hoşgörü, adalet ve onların problemleri bu alanda diyalogun konusunu teşkil edebilirler²⁵. Nitekim dinlerarası diyalog, daha gerçekçi ve verimli olabilmesi için, ampirik ve çıkarıcı ifade ile sınırlandırılmamalı aksine, her katılımcının kültürünün ana merkezdeki değerlerini taşımalıdır²⁶. Sonuçta bu diyalog alanı farklı dinlere mensup dindarların gerek birer insan olarak beşeri ve sosyal problemlerini gerekse birer dindar olarak hem kendi dinlerinin hem de farklı din mensuplarıyla ilişkilerinin gereği ortaya çıkan meseleleri ele alacaktır.

C. Manevî /Mistik Alan

Dinlerarası diyalog katılımcılarına hareket alanı sağlayan bir diğer konu da öteki diyalog tarafının dinini yakından tecrübe edip görebildiğimiz böylelikle ötekini daha iyi anlayabildiğimiz manevî (spiritual) alandır²⁷. Burada bilgiye veya kavramlara dayalı olmayan, tamamen sezgi, tefekkür ve manevî hayatın tecrübelerinin pratik olarak gözlenebildiği hatta bu tecrübelerin paylaşılabildiği alan dinlerarası bir diyalogun en önemli ha-

22) Francis Arinze, "Interreligious Dialogue at The Service Of Peace", *Islamochristiana*, sy. 13 (1987), 2-4.

23) "Religious Dialogue: Some Basic Considerations", 110.

24) Abdul-Aziz Kamel, "Culture and Religion", *Islamochristiana*, sy.13 (1987), 40.

25) Leonard Swidler, "The Dialogue Decalogue, Ground Rules for Interreligious Dialogue", *Current Dialogue*, (Summer 1983), 9.

26) Abdurrahman Küçük, "Dinlerarası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?", *Dinî Araştırmalar*, I (Mayıs 1998), 34.

27) Swidler, 9.

reket alanını oluşturmaktadır. Manevî tecrübelerle önem veren ruhanî diyalogun en önemli hareket alanıdır²⁸. Burada dinî temas, işbirliği ve diyaloglar, tartışma şeklinde değil tecrübelerin bizatihi yaşanması şeklinde cereyan etmektedir. Çünkü diyalog, sadece felsefi alanda değil, aynı zamanda tecrübe alanında da icra olunacaktır. Çoğu zaman ruhanî değerler teolojik tartışma konularından daha etkili ve daha olumludur. Bu aynı zamanda sosyal açıdan birlikte yaşamaya mecbur olan insan için kolaylaştırıcıdır²⁹.

Zaten dinlerarası diyalog, "bir karşılaşma" olarak, farklı dinî geleneklerden kutsalın tecrübelerinin bir anda böyle dini karşılaşmalar yoluyla bildirilmesine yardımcı olabilmektedir. Böylelikle dinlerarası diyalogun bir konusu da tamamen kutsalla ilgili kutsalın farklı dinî geleneklerde algılanışını tecrübe etmek olacaktır³⁰.

Sonuç olarak dinlerarası diyalog, tanımına bağlı olarak bu üç değişik konuya, bir başka deyişle entelektüel, pratik ve manevi olmak üzere üç farklı ama birbirini bazen tamamlayabilen bazen de ayrılmaz alanlara sahiptir. Bu alanların önemi ve diyaloga sağladığı mümkün katkısı, katılımcıya, diyalogun ortamına, hatta mezkur dinlerin temel öğretilerine ve karakterine bağlı olarak değişim arz edebilmekte ve bazen ötekenden daha önemli olabilmektedir.

2. Dinlerarası Diyalogun Hedefleri

Dinlerarası diyaloga girmek isteyen farklı din mensuplarını, böyle bir sürece iten bir takım sebeplerin ve bunları gerçekleştirme hedeflerinin bulunması normal ve zaruridir. Bu hedefler, aynı zamanda diyaloga giren katılımcılar için diyalogun olumlu sonuçları veya meyveleri olarak da sayılabilirler³¹.

Genel olarak dinlerarası diyalogun hedefleri, dinlerin öteki din mensupları hakkındaki mevcut öğretilerinin mahiyetine, diyaloga giren dindarların dinleri arasındaki ilişkilerin niteliğine, varsa sosyal birliktelik tecrübelerinin getirdiği tabii şartlara ve dünyevi amaçların zorladığı şartlara göre değişebilecek, önemi artacak veya azalabilecektir. Aslında tüm dinlerin de onayladığı doğal ve değişen dünyevi şartların getirdiği hedeflerin yanı sıra söz konusu dinlerin kendi tabiatlarına bağlı da bu hedefler değişebilecektir. Örneğin, Hindu-Hıristiyan diyalogunda umulan hedefler ile müslüman-hıristiyan diyalogunda beklenen hedefler birbirinden farklı olabilecektir³². Hatta şu açıktır ki müslüman katılımcılar kendi yaşadıkları coğrafi bölgenin ihtiyaçlarına yönelik olarak da özel hedefler belirleyebilirler³³.

28) Sharpe, *The Goals of Inter-Religious Dialogue*, a.g.e., 91

29) "Religious Dialogue: Some Basic Considerations", 110-111.

30) H. Bürkle, "Dialogo Interreligioso", *Nuovo Dizionario delle Religioni*, ed. Hans Wandenfels, Milano 1993, 237.

31) Luigi Bressan, "New Horizons for and Harmony in Pakistan", *Islamochristiana*, sy. 18 (1992), 32.

32) Alister E. McGrath, *A Passion for Truth*, Leicester 1996, 218.

33) Mesela Türkiye bağlamında dinlerarası diyalogun hedef ve kapsamı oldukça geniş tutulabilmektedir. Türk milletinin sahip olduğu zengin tarihî, sosyo-kültürel, hatta jeo-politik değerler çoğu müslüman ülkelerle kıyaslanamayacak kadar kapsamlı ve geniştir. Dahası Türkiye aynı zamanda ilk dönem hıristiyan kilisesinin ilk yayıldığı topraklarda bulunmakta ve hem Katolik hem Protestan hem de Ortodoks dünyasının dikkatini cezbetmektedir. Daha geniş tartışmalar için, Ekrem Sarıkçıoğlu, "Diyalog", *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta 1999, 368-381.

Dünyadaki yaşayan dinlerin mensuplarının birbirleriyle diyaloga girme hedeflerinin temelinde genel ve öncelikli olarak antropolojik, teolojik ve sosyolojik yönler etkin rol oynamaktadır³⁴. Bu hedeflere yapılacak vurgular bilhassa katılımcıların sahip olduğu dinlerin karakterine göre değişebilecektir. Yine bu hedeflere ilave olarak bazen gizli bazen aşkar olarak bir takım siyasi, coğrafik, etnik hatta askeri veya psikolojik hedeflerinin olabildiği inancı/ olabilmesi karşı taraf açısından bazen bir tehdit bazen endişe hatta korku faktörü olabilecektir.

A. Dinlerarası Diyalogun Antropolojik Hedefleri

Tüm dinler birbirlerinden az veya çok, farklı bir dünya görüşü, insana bakışı, kendi özel tarih anlayışı ve mazi birikimi, dinî tecrübeleri, gelecek beklentisi (kurtuluş tarihi), ahlakî değerleri ve maneviyat gerçekleri bulunmakta ve bunları kendi inananı sunmaktadır. Böylelikle bir her dinin diğerinden farklı olduğunu, bu konular hakkındaki fikirleriyle anlarız³⁵.

Dinlerarası diyalogun samimi bir hedefi, ister sezgiye, tefekküre dayansın ister teolojik bir imana dayansın yaşayan tüm dinî geleneklerdeki hakikat veya Tanrı inancı bilgisinden hareketle “bir insan olarak insanlığın ulaştığı tecrübeleri anlamak, dinlemek, öğrenmek, öğretmek, iletmek ve paylaşabilmektir”³⁶. Böylece dinlerarası diyalogun asıl amacı, dinlerin mensupları arasında doğru anlamayı sağlamak, karşılıklı yanlış anlamaları kötü imajları, cehalete dayalı oluşan sapmaları yok edecek iletişim köprüleri kurmak, din mensuplarının birbirlerini sağlıklı bir şekilde ifade edecek konuşacak birbirlerine güvenecekleri ortamı sağlamaktır³⁷.

Bunun için dinler arasında meydana gelecek bir diyalog ortamında dindarlar bir “insan” olarak dünyada yalnız olmadıklarını tecrübe edebilirler. böylelikle diyalog, antropolojinin gizli bir katkısıyla kendi anlamını genişletebilecek ve önemini yayabilecektir³⁸.

Eğer bir diyalog tarafı öteki katılımcı hakkında aşılması güç ve bir insan olarak onunla dost olmaya götürecek engellere mesela tutarsız, çelişkili ve yanlış bilgilere dayalı bilgilere veya imajlara sahipse³⁹ bunları aşmakta diyalogun önemli bir hedefi olacaktır. aslında bu gibi engeller, zaten tarih boyunca dinler tarihinde görülen, korkulan ve tedirgin edici şeyler olagelmışlerdir⁴⁰. Medeniyetler Çatışması tezinin sahibi Huntington'a

34) Philip H. Hwang, “Interreligious Dialogue :Its Reasons, Attitudes & Necessary Assumptions”, *Dialogue & Alliance*, III, sy. 1, (Spring 1989), 5-7.

35) David Cook, “A Plural Society”, *A Lion Handbook The World's Religions*, ed. R. Pierce Beaver, Oxford 1994, 406.

36) Sharpe, 90.

37) Hwang, 9.

38) Fon Elders, “Dialogue and Meaning”, *Dialogue and Universalism*, sy 5-6/1996, 30.

39) Charles S. Brown, “Phenomenology, Universalism and Dialogue”, *Dialogue and Humanism*, III, (1993), 55.

40) Sarıçioğlu, “A General Outlook on Islam- Christianity Dialogue”, *Religions, Cultures and Tolerance Past and Present La Tolerance, Les Cultures et Les Religions Hier et Aujourd'hui*. (1-2 November -Novembre 1990), Ankara 1991, 97.

göre⁴¹ insanların farklı görüşleri (ihtilafları) uzun yüzyılların birikimidir ve bunlar geçmişin bir mirası olarak geleceğe iletilecek sonuçta gelecekte insanlar arasında çok ciddi medeniyetler çatışmasına yol açacaktır. Ona göre gelecekte doğabilecek olan bu kaos ortamına farklı medeniyetlere mensup insanların temel haklar, sorumluluklar, özgürlükler gibi en önemli beşer konularına yönelik farklı düşünceleri sebep olacak; bunun neticesinde de farklı insanların tarih, dil, kültür ve gelenek gibi değerleri en önemlisi de sahip oldukları dinler bu çatışmaya kaynaklık edecektir.

Bundan dolayı farklı dinden insanlar, aynı zamanda, diyalog vasıtasıyla farklı kültür, tarihsel dönem, sosyo-ekonomik çevre, eğitim, insan psikolojisi ve etnik yapıları ve grupları gibi konuları daha iyi kavrayabilecek ortamı yakalayabilirler. Yine öteki dini sistemler hakkında sahip olunan veya kişinin kendi kaynaklarında onlar hakkında yazılan veya da ikinci elden duyulan bilgiler, diyalog vasıtasıyla yeniden gözden geçirilebilecektir⁴².

Diyalogun bir başka antropolojik hedefi de taraflar arasında önceden var olan veya olabilecek beşeri gerilimleri onarmak eğer mümkün değilse onları azaltıp ihtilafları görebilmelerini sağlamak, bu ihtilaflar üzerine iyimser, yapıcı fikirler üretmek, en azından ihtilafları anlamağa çabalamaktır. Gerilimler, ihtilafları körükleyebilir. Bunu önlemenin yolu, bazen sadece böyle bir diyaloga girmekten geçebilir. Böylece diyalogun hedefi, sürekli ilişki içindeki dindar kişileri karşılıklı daha etkili bir iletişim ortamına getirmek, hatta eğer mümkün ve gerekliyse onlarda olumlu yönde, yapıcı bir değişim meydana getirmektir⁴³. Zira insanlar arasındaki iletişim eksikliği veya iletişim kurmadaki başarısızlıklara çare bulmak, bilhassa farklı dindarlar arasında daha da etkin ve derinden hissedilmektedir⁴⁴.

B. Dinlerarası Diyalogun Teolojik Hedefleri

“Bir din mensubu öteki bir dinin müntesibiyle niçin diyaloga girer?” sorusu aslında dinlerarası diyalogun yönü ve kaderini belirleyici etkiye sahip önemli bir sorudur. Ancak dinlerarası diyalogun hedefi için, kalkış noktası da önemli olduğundan teolojiye dayanan faktörler, dinlerarası diyalogun mahiyetine en uygun diyalog hedefleri olacaktır.

Dinlerarası diyaloga girme ihtiyacının olup olmaması bir dindarın öncelikle dininin karakterine bağlıdır, yani mezkur dinin oluşturduğu teolojik sebebe dayanabilmektedir. Her hangi bir dinin bir başka din ile diyaloga kapalı olup olmamasında, mezkur dinin söz konusu din mensupları hakkında -varsa- ortaya koyduğu teolojik öğretilerin veya tarihî tavırların belirleyici rolü mutlak surette bulunacaktır. Eğer ötekine “kayıtsız” olan bir din mensubu, böyle bir tavrın hareket noktasını bizzat kendi dininin temel referanslarından alıyor ve böylelikle diyaloga uygun bir ilişkiye girmekten kendisini sakındırıyorsa, o, bu tavrı “ kendi dininin bir icabı olarak takınıyor” demektir. Bu noktada bir dinin ya-

41) Samuel P.Huntington, “The Clash of Civilization?”, *Foreign Affairs*, Winter 1993, 40.

42) Bressan, 31.

43) Reuel L. Howe, *The Miracle of Dialogue*, Edinburgh 1969, 64.

44) *A.g.e.*, 116-118.

yılımacı (misyoner bir din) olup olmaması, öteki ile diyaloga girme arzusuna daha çok bağlı olabilir ki bu aynı zamanda teolojik bir durumdur⁴⁵.

Bunun yanında dinlerarası diyalogun; öteki ile ilişki kurma, hatta kişisel açıdan onunla entegre olma, öteki din ile kendi dinî geleneği arasında benzerlik ve farklılıkları keşfetme veya bunları anlama çabasına girme ve ötekini kendi inancına yönelmesine dönmesine (conversion) çalışma gibi temel teolojik hedefleri de bulunabilmektedir⁴⁶. Eğer bir din misyoner karakterdeyse, insan kazanıp iman çemberini genişleterek kendi hitap alanını artırma arzusundadır ve o zaman dinin öteki ile ilişkilerinin mahiyeti daha bir önem kazanacaktır. Onun için dinlerarası diyalogun hedefi, öteki katılımcının dini konumunu, daha iyi anlamak teolojik açıdan olmazsa olmaz bir ihtiyaç olabilecektir. Zira burada hedef, yabancı bir dini/ teolojik bölgeye girmeden önce o din mensubunun teolojisini, hatta kültürel durumunu, özelliklerini ve temel unsurlarını çok iyi bilmek şekline dönüşebilecek böylece kendi dininin mesajını o dini kültüre ve teolojik ortama göre anlatabilmesi kolaylaşacaktır. Katolikler buna enkültürasyon (inculturation) ismini vermektedirler⁴⁷. Böylelikle hem yabancı kültürlerin hıristiyan teolojisi içinde hıristiyanlaştırılmasına⁴⁸ hem de dinin (Hıristiyanlığın) evrenselliğini en iyi bir şekilde ortaya koyulmasına yardımcı olan bu terim, dinin tüm milletlere, tüm zamanlara ve tüm mekanlara uygun ve hazırlanmasına da katkı da bulunabilecektir⁴⁹. Sonuçta tüm kültürlerin söz konusu din için yabancı olmadığı; dolayısıyla onun hiçbir özgün kültüre ait olmadığı aksine evrensel olduğu iddiası enkültürasyonun en radikal ifadesi olacaktır⁵⁰. Öteki dinleri teolojik açıdan değerlendiremeyen, onlar hakkında kendi teolojik alanı içinde uygun yorumlara sahip olamayan bir dinin misyoner karakterde olması o kadar önemli olmayacaktır.

Böylelikle ötekine “açılmak,” ona kendisini “anlatmak” isteyen bir dinin, onunla herhangi bir temasa geçmeden önce birincil dereceden bilmesi gereken temel bilgiler arasında, ötekinin, teolojik açıdan kullandığı hatta konuştuğu din dili, dinin örgüsünden geçen kültürü, dini ve dünyevi hayat biçimi, yaşam şartları gibi aktüel bilgiler gelmektedir⁵¹. Böyle bir diyalog ortamında ise kişi, öteki dinî geleneklerin dinî ritüelleri, oluşturduğu literatür, kendisine özgün müziği, mimarisi ile kendi inancını karşılaştırabilme imkanı bulabilmekte ve hatta bu değerleri karşılıklı uyuşmaya yönlendirilmektedir⁵².

45) Dhavamony, 290.

46) David Lochhead, “The Dialogical Imperative :A Christian Reflection on Interfaith”, *Encounter*, New York 1988, 81.; Hwang, 11.

47) Arij Roest Crollius, What is So New About Inculturation, ed. Arij Roest Crollius-Theoneste Nkera-mihigo, What is So New About Inculturation, Rome 1991, 1-20.

48) Crollius, “Inculturation and the Meaning of Culture”, *a.g.e.*, 33-54.

49) Charles Nyamiti, “Ancestral Kinship in the Trinity”, *Effective Inculturation and Ethnic Identity*, ed. Maria de la Cruz Aymez- Francis J Buckley, Rome 1991, 29-48.

50) Francis Arinze, “Prospect of Evangelization, With Reference to The Areas of The Non Christian Religions, Twenty Years After Vatican II”, *Portare Cristo all'Uomo - Dialogo*, Roma 1985, 105.

51) Sharpe, 90.

52) Arinze, 106.

Sonuçta bir din misyoner karakterdeyse yani kutsal kitabı veya resmî öğretileri, kendi iman edenlerinin dışındakilere de kavuşma ve onlara hitap etme arzusunda ise, diyalog daha fazla teolojik anlam kazanacaktır. Burada tabii olarak mezkur dinin müntesiplerine önemli görevler düşecektir. Bunların en önemlisi, onların dinin hitap ve uygulanabilirlik alanını genişletme arzusu gelecektir. Mesela hala diyalogun inisiyatifini ellerinde tutan hıristiyanlara göre insanlar, hıristiyan olarak doğmazlar onlara İsa Mesih'in götürülmesi⁵³ yoluyla hıristiyanlaştırılması sağlanmalıdır⁵⁴.

Dine yapılan davet öncesinde dindarların ötekine iyi görünmek arzusu, kendini aşırı iyimser ve hoşgörülü gösterme yolundaki gayretleri, böyle bir diyalog ortamında daha da artabilecektir⁵⁵. Burada aslında misyoner dinin⁵⁶, kendi çemberini genişletme görevi ve öteki ile diyaloga girme hedefleri karmaşık bir tarzda birbirine girebilir ve probleme yol açabilir. Sonuçta misyoner din için diyalogdan beklenen hedefler, böyle bir ilişkinin sadece iman şahadeti için bir hazırlık safhası olmayacak, aynı zamanda ötekine yapılan iman şahadeti için bir araç olduğu anlamını da bu süreç içinde zamanla kazanabilecektir⁵⁷. Zira misyoner karakterdeki dinlerin diyaloga girme istekleri, dolayısıyla amaçları öncelikle teolojiktir. Bir başka deyişle bu dinler, ötekinin kalbini kazanmaya ve onun hidayetine götürebilecek etkin bir yol olarak diyalogdan istifade etmek istemektedirler.

Ancak yine de dinlerarası diyalogun hedefleri arasında, tarafların birbirlerini zorla kendi dinine çevirme olmamalıdır. Diyalog ortamında, kişinin kendiliğinden ve kendi isteği ile karşı tarafa meyiletmesi veya sempati duymasını sağlayıcı bir özelliğinin var olabilmesi gözden kaçmaz. Diyalogun bu özelliği kimine göre ciddi bir tehlike veya problem olabilmekte kimine göre ise bu durum gayet doğal ve meşrudur. Hele diyaloga girmeyi arzulayan bir din mensubu için bu tür bir ilişkinin kendi dini için sağladığı en önemli yarar budur ve bu ilişki hidayet için gereken en önemli rolü kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır.

53) Matta, 28/19, ayrıca Markos, 16/15-16; Luka, 24/21-23; Resullerin İşleri, 1/8; hıristiyanlar İsa'nın kendilerine tevdi ettiği bu göreve *Büyük Misyon* adını verirler. Yine hıristiyanlar, bilhassa Vatikan ve çoğunluğu Protestanlardan oluşan Dünya Kiliseler Konseyi (WCC), dinlerarası diyalogu kilise misyonu içinde ve onun ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmekte ve onu iman şahadetinin için vasıta olarak görmektedirler. Ancak yaklaşık yarım asırdır süren diyalog/misyon ilişkisinde yaşanan anlamlandırma kargaşası başta müslümanlar olmak üzere öteki din mensuplarını tedirgin etmektedir. Geniş tartışmalar için Alıcı, 81-193.

54) Philip 7.

55) S. J. Samartha, *One Christ- Many Religions*, New York 1994, 14-15.

56) Misyoner bir karakterde olan ve dinlerarası diyalogda inisiyatifi elinde bulundurmakta olan Hıristiyanlık, günümüzde diyalogun misyon teolojisi/misyoloji içerisindeki yerini hala değerlendirmekteyse de onu misyonun entegral bir parçası olarak görmektedir. Diyalog, *böylece misyon için hayatı anlam taşıyan ve onun işleyişini kolaylaştıran bir araçtır*. Diyalog misyon ilişkisi konusunda daha aktüel tartışmalar için; Alıcı, 81-166; Mahmut Aydın, 121-245, bilhassa Katolik Kilisesi içindeki misyon- diyalog tartışmaları için; Ali İsmail Güngör, "Katolik Kilisesi'nin Çağdaş Misyon Anlayışında Diyalog Kavramı", *Dinler Tarihi Araştırmaları*, II/ 177-191.

57) Michael Nazir- Ali, *Mission and Dialogue*, London 1995, 82-83.

Böylelikle ötekinin “hidayet bulması” için bir tür altyapı olma görevini üstlenen dinlerarası diyalog, aslında daha tabii bir yöntem olarak kişinin irade ve isteği ile olan bir değişime de önyak olmaktadır. Sonuçta bu ilişki, ötekini “ikmal” etmekten ziyade onun mezkur dini tam anlaması ve belki hak vermesi için “güçlü bir zemin” olma durumuna girecektir. Ancak burada en önemli soru karşımıza kendiliğinden çıkacaktır; “çoğulcu bir ortamda dinlerini ayırt etmeksizin hastalara bakarken, fakirleri doyururken, acaba bütün bunlarda art niyete dayalı kaba bir misyonerlik veya gizli bir çevirmeye çabalama boyut taraflarda mevcut değil midir?⁵⁸

Bunların yanında diyaloga girecek olan dinlerin birlikte geçirdikleri ister müspet ister menfi olsun ortak mazileri; ötekine yönelik geçmişte beslediği düşmanca tavırları, cevapsız kalan veya kalmayan polemikleri, kanlı savaşları veya beraber yaşadıkları dostlukları ile geçmişte bu noktaların neticesi yerleştirilen teolojik temellerin getirdiği doğru veya yanlış imajları da böyle bir ortamı daha da anlamlı yapabilecek ve taraflar arasında bilmek- bilinmek, öğrenmek- öğrenilmek, hatta yeniden gözden geçirmek- geçirilmek arzusunu güçlü bir şekilde doğuracaktır⁵⁹.

Taraflar arasında varolan veya olacak olan ortak paydalar diyaloga girme sürecini başlatıp bazen de hızlandırırken mevcut olumsuz yönler ise temel diyalog konuları arasında sayılabilecektir. Bunlar arasında bilhassa yanlış anlamalar veya anlaşılmalara, olduğundan fazla abartma ve saptırmaların yol açtığı yanlış imajlar ile bunların giderilmesi, çözülmesi gereken başlıca hedefler olabilecektir. Burada yatan çözüm, karşılıklı sorunların taraflarca “hasıraltı” edilmesi değil, ortak tarihi anlamaya çabalamakta yatmaktadır. Hatta daha radikal tepki olarak karşılıklı özür veya uzlaşma, karşı tarafı anlama, ona saygı duyma hatta sevgiye dayalı birliktelikler ve beraber yaşama arzusu, bu çözümün en somut ifadeleri ve kolay yolları sayılabilmektedir. Sonuçta görülecektir pratik açıdan diyalog, tarafları birbirlerinden uzaklaştırmak için değil, uzlaştırmak ve yakınlaştırmak⁶⁰, bunun neticesinde de karşılıklı önyarguları azaltabilmek ve birlikte yaşayabilmeyi ve olabilmeyi engelleyen barikatları aşabilmek için var olacaktır⁶¹.

Bunları yaparken dinlerarası diyalogun hedefleri arasında teolojik açıdan dünya üzerinde tüm dinleri içine alacak müşterek, tek bir din yaratmak arzusu olmamalıdır. Bilhassa İlahi (İbrahimi) dinlere mensup insanların ortak vurgusu bu değildir; onlara göre bunun yerine tüm dinlerden insanların farklılıklarını anlayan ve onlara hoşgörülü olabilen bir insanlık ailesi ikame etmek mümkündür. Zaten tüm dinler, ama doğru ama yanlış, kendileri açısından müspet bir takım ahlakî değerler ile cemiyet içinde veyahut fert olarak yaşama dair bir takım farklı projelere her zaman sahiptirler ve inananlarına bunları yapmalarını emrederler⁶².

58) Norman Anderson, *Christianity and World Religions*, Leicester 1984, 189-190.

59) Sharpe, 91.

60) Francis Arinze, *Meeting Other Believers*, Hereforshire 1997, 59.

61) *Guidelines For A Dialogue Between Muslims And Christians*, Ancona-Roma 1971, 12.

62) Abdul-Aziz Kamel, “Culture and Religion”, *Islamochristiana*, sy. 13 (1987), 38.

C. Dinlerarası Diyalogun Sosyal Hedefleri

Dinlerarası diyalogun çoğulculuğa dayalı sosyolojik hedefleri de olacaktır. Bunlar, dindarların dolayısıyla da dinlerin içinde bulunduğu ortamın getirdiği çoğu zaman zorunlu sebepler olup kısaca çevre ya da dünyevi şartlara bağlı pratik hedeflerdir⁶³.

Zaten günümüz modern toplumu, kaçınılmaz bir şekilde homojen olmayan insanlardan oluşur ve her açıdan daha çoğulcu (plüralist) olmak zorunda olduğunu hissetmektedir. Yine farklı insanların oluşturduğu modern toplumlar, dinleri farklı olsa da gittikçe daha artan bir oranda aynı ortak tarihi, aynı ortak mekanı ve aynı cemiyeti paylaşmaya doğru gitmektedirler. Dinler arasındaki sağlıklı bir diyalogun en önemli hedefi, çoğulcu bir toplulukta doğru bir şekilde inancı yaşamak ve yaşamaya izin vermektir.

Böyle bir çoğulcu cemiyet aynı zamanda fert olarak dindarların da hayatlarının çoğulcu hale dönüşmesi demek olduğundan bu türden bir hayatın anlaşılması, doğal olarak öteki dinden insanların öncelikli olarak hayata bakış açılarını da anlamaya götürebilecektir. İnsanlar eğer çoğulcu bir toplumda yaşayıp öteki insanların neye iman ettiklerini dinlerinin mahiyetini anlamaya yanaşmayı, diyaloga girmeyi reddediyorlarsa, böyle bir toplum içinde sürekli bir korku, yanlış imaj, güvensizlik, hatta nefret, kan dökme ve kargaşa çıkabilecektir. Bilhassa günümüz batı toplumları bu tehlikenin farkına daha çok varmış görünmektedirler. Bu ortamda diyalogun en önemli sosyolojik hedeflerinden biri, taraflar arasındaki sosyolojik olumsuzlukları giderip farklı dinden insanların oluşturduğu bir topluma yapıcı, sağlıklı ve olumlu bir çoğulcu hayat verebilmektir⁶⁴.

Zaten çağımızda dinlerin çoğulculuğu, aynı zamanda küresel bir gerçeklik olarak inkar edilemez. farklı dinlere mensup kişiler, her geçen gün daha fazla bu çoğulcu ortam içinde hem çevresel hem de psikolojik faktörlerin neticesi olarak kendi dini kanaatlerini hür bir şekilde ayırt etmenin, yaşamının ve hatta savunmanın yollarını aramaktadırlar⁶⁵. Aslında günümüzün küresel ortamında diyalog, insanlar arasındaki vazgeçilmez, karşılıklı bir bağ (correlational) olarak zaruridir. Bir başka deyişle bu zaruret, sadece din anlamında değil sosyolojik anlamda da mevcuttur. hele bir dinin farklı din mensuplarına sosyolojik olarak açık olması⁶⁶ bir başka deyişle çoğulcu bir ortamdan yana olması ve hatta olmak zorunda olduğunu hissetmesi diyalogun mezkur din mensupları tarafından anlamlandırılması için yeter sebep olabilecektir. Burum da bu ortama açık bir dinin sosyal şartlara uygun hareket etmesini, aktüel sosyo-kültürel yapıya ve şartlara dikkat etmesini

63) Dhavamony, 290; bunun yanında dinlerin kendi referansları da dinî çoğulculuğa açık mesajlar içerebilmektedir. Bunlar içinde misyoner karakterde olan ilahi dinler hemen dikkati çekmektedir. Bu konudaki geniş tartışmalar için; Mehmet Aydın, "Diyalog Açısından İlahi Dinlerin Birbirlerine Yaklaşımı", Diyanet İşleri Başkanlığı Uluslar arası Avrupa Birliği Şurası, 03-07 Mayıs 2000, (Basılmamış Tebliğ).

64) David Cook, "A Plural Society", *The World's Religions*, ed. R. Pierce Beaver, Oxford 1994, 406.

65) Joachim Wach, *The Comparative Study of Religions*, ed. Joseph M. Kitagawa, New York 1958, XXXVII.

66) Mesela İslam, öteki din mensuplarının bilhassa Ehl-i Kitap diye isim verdiği yahudi ve hıristiyanların sosyolojik açıdan müslümanlarla beraber yaşamaları için pek çok düzenlemeyi Ehl-i Zimme hükümleri başlığı altında değerlendirmektedir.

doğal olarak meydana getirecektir. Sonuçta dinlerarası diyalog böylelikle, sosyal şartların bir itmesi veya bir sebebi olacaktır. Diyaloğa verilen bu sosyolojik anlamlar, yavaş yavaş böyle bir ilişkinin tüm insanlar ve dünyamız için önemli ve zaruri olduğu kanaatine götürebilecektir⁶⁷.

Zaten günümüz sosyolojisi açısından farklı din mensupları, her an içinde buldukları, yaşadıkları karma cemiyete pozitif katkılar sağlamak arzusundadırlar. Aslında bu yararı sağlamadıkları takdirde boşluğun diğerleri tarafından dolduracağından da tedirgin olabilirler. Bu yüzden bilhassa farklı dinlerin bulunduğu cemiyetlerde birlikte yaşayabilme, yardımlaşma ve karşılıklı dayanışma duygusunun güçlenmesine duyulan ihtiyaç her zaman mevcuttur. Zira onlara göre bu noktada dindarların vereceği sosyolojik katkı müspet yönde başarılı olduğu takdirde aynı zamanda kendi dinlerini de daha rahat ve daha doğal yaşamalarını kolaylaştırabilecektir⁶⁸.

Bunun yanında diyalogun bir dine mensup olsun olmasın dünya üzerindeki tüm insanları ilgilendiren boyutları da tarafların ilgisini çekecektir. Bu geniş hedefler arasında global anlamda insanlar arasındaki sosyal adalet ve barışın sağlanması, insan hakları, din ve vicdan hürriyetinin korunmasında pratik çözümler bulunması için ortak bir hareket imkanı sağlaması gibi konular gelmektedir. Bu anlamda çağımızın getirdiği (modern) problemleri çözmek ve ihtiyaç duyulan bir takım sosyal projeler üretmek için bu atılımları yapmak taraflar için elzem sayılabilecektir. Bu tür global faydalar aynı zamanda tarafların kendi özel problemlerin çözümü için hatta onların daha fazla bir araya gelmesini de hızlandıracak etkiye sahip olabilirler.

Yine bazen ancak sosyolojik açıdan değerlendirilirse diyalogun olası faydaları ortaya çıkabilecek ortamlar olabilecektir. Diyalog vasıtasıyla ötekini öğrenen dindarın daha sağlıklı ilişki kurabilmesi daha da kolaylaşacaktır. Diyalog vasıtasıyla kişi, öteki dinden bir insanın kimliğini, nasıl ibadet ettiğini kısacası nasıl dindar olduğunu öğrenir, onu anlar, ortak noktaları keşfedip hatta bazen onunla bu noktaları paylaştığı için mutlu ve güven içinde olabilecektir. Neticede dindar kişi, karşı tarafa hoşgörü ve kabullenme ile yaklaşabilecek, barış ve uyum ortamına hazır hale dönüşebilecektir. Kişinin farklı inanç sistemlerinden insanlarla irtibat kurarak onları tanıması, yani neye inandıklarını, nasıl ibadet ettiklerini, nasıl yaşadıklarını tanıyıp idrak etmesi ile bu istikamette kendisine yönelmeyi ve kendi kimliğine çekidüzen vermeyi öğrenmesi mümkün olacaktır⁶⁹.

Çağımızda küçülen dünyanın birer üyesi olarak farklı dinlere mensup dindarların aynı zamanda siyasi açıdan da zorunlu olarak birbirleriyle işbirliğine girmeleri ve kendi ülkelerinin veya dinlerinin menfaatlerini gözetmeleri ve birlikte hareket etme ihtiyacını hissetmeleri böyle bir birlikteliği gerektirebilir⁷⁰. Ancak bunun taraflarca bilinmesi ve açıkça dile getirilmesi gerekir. Çünkü din müntesipleri arasında belki en fazla tereddüt

67) Paul F. Knitter, *One Earth Many Religions*, New York 1995, 23-29.

68) Hwang, 6.

69) Küçük, 43.

70) Hwang, 5.

edilen hatta korku duyulan şey, dinlerarası diyalogun bir politik güç ve nüfuz için bir truva atı olarak seçilmiş olması endişesidir. Burada diyalogun siyasi amaçlar için keşfedildiği iddiasının da hala sıcaklığını koruduğu unutulmamalıdır⁷¹. Ancak bilhassa çağımızın şartlarının getirdiği “bir arada yaşama zorunluluğu” ister istemez, diyalogun siyasi yönden de desteklenmesini ve gerekli oluşunu ortaya koymaktadır. Yine dinlerin, öteki dinlerle ilişkilerinde bir takım siyasi hedeflere de bulaşmış olması, mezkur dinlere mensup insanların birlikte hareket etmelerini kaçınılmaz kılabilmektedir⁷².

Dindarlar arasında varolacak uzun süreli sosyolojik birlikteliklerin uzun soluklu olması için, tarafların birlikte yaşamını destekleyecek rehber kitapların uzmanların hazırlayacağı resmi dökümanların yazılması, toplumsal alanda düzenlemelerin yapılması ve ya akademik, siyasi, idari kurumların ikame edilmesi de hem gerekli olan hem de diyalogun en önemli hedefleri arasında olmalıdır⁷³. Bunlar, dindarların bir arada yaşayabilmelerine imkan sağlayacak olan diyaloga açık sosyolojik yapı kurabilmelerine yardımcı olabileceği gibi farklı din ve kültürlerden insanlar arasında zihni bir iyileşmeyi ve kültürler arasında bir ilerleme sağlanmasını da ortaya koyabilecektir⁷⁴.

Sosyal hayatı paylaşan taraflar bir taraftan da kendi dinlerinin pratiğini de tecrübe edebilirler. Bir başka deyişle onlar karşılıklı olarak dinlerinin temel fenomenlerini, mesela, ibadetleri, öğretileri, kutsal objeleri birinci elden görüp öğrenebilirler. Bunun yanında dinler ruhban sınıfına veya mistik tecrübelerle önem veriyorsa bu alana da nüfuz edebilir dini tecrübe boyutunu gözlenmeyebilirler⁷⁵. Dinlerin ruhani şahıslarının buluşup aynı temel konulara sahip olduklarını gözlemlemeleri tarafların farklı kesimleri için de yararlı olabilecektir. Ancak şu unutulmamalıdır ki din dilinin ifade ettiği fenomenlerin aynı olduğu dinlerin diyalogu farklı olanlardan daha sağlıklı işleyecektir.

Bunun yanında günümüz toplumlarının bulunduğu tarihî-coğrafik konumlar da diyalogun yönünü türünü ve hedeflerini belirleyebilecek belki değiştirecek güç ve zenginliktedir. Mesela çoğunluğu müslüman olan ama öteki din mensuplarını da bünyesinde barındırmakta olan Türkiye gibi, gerek ekonomik alanda gerekse askeri alanda olsun batılı ülkelerle ilişkileri en üst düzeyde olan ülkeler için dinlerarası diyalog çok hassas bir konumdadır. Türkiye aynı zamanda Hıristiyanlığın etkin olduğu bu ülkelerle tarihten gelen zengin bir ilişkiler yumağının da sahiptir. Bu makalede zikretmiş olduğumuz dinlerarası diyalogun konu ve hedeflerinin ana odaklarına bakıldığında Türkiye topraklarında yaşayan insanların, bu tür ilişkilerin ilk uygulayıcısı olması gerektiği ve de olacağı kaçınılmaz olduğu rahatlıkla gözlenebilecektir. Ancak Türkiye, dinlerarası diyalogun söz konusu kapsamını iyi değerlendirip kendisine uygun, çok yönlü (mesela teolojik, sosyo-

71) Alister E. McGrath, *A Passion for Truth*, Oxford 1996, 218.

72) Hwang, 5.

73) “Towards a Christian -Muslim Forum on Human Rights”, *Current Dialogue* (June 1996), 31; Ramundo Panikkar, a.g.e., 130.

74) Justo Lacunza -Balda, “25 Years of Christian-Muslim Dialogue, A Personal Journey”, *Encounter*, (1992), sy. 183, 2.

75) Alıcı, 35.

lojik, antropolojik, bilhassa kültürel vs.) paradigmlar geliştirirse coğrafyasının da işaret ettiği bir misyonla batı-doğu arasında köprü olabilecek güçtedir. zira başta Katolikler olmak üzere hıristiyan kiliseler Türkiye'nin diyalog için önemini kavramış durumdadırlar⁷⁶.

Sonuç

Sonuç olarak diyalogun sayılan bu konuları ve bu konulara bağlı olarak gelişen başlıca diyalog hedefleri, bazen tarafların birbirlerini ret ve inkarı bırakıp ontolojik olarak birbirlerini kabule yaşama olanağını sağlamak bazen de birbirlerini daha iyi anlamaları ve belki paylaşımlarını temin etmek içindir. Diyalog böylece insanları, birer insan olarak kabulü, kötü imajla bakmaktan saygı ve hoşgörüyle bakmaya, inançları ve farklı görüşleri kınamaktan şefkatli ve hürmetli olmaya, düşmanlık ve şiddetten insani dostluklara, acımasız rekabetten tamamlamaya, antipatiden birlikte uyumlu bir sosyal hayata, husumetten selamete ve kaostan düzene götürebilecektir. Yeryüzünde yaşayan pek çok din mensubu bu gibi temel diyalog hedeflerini gerçekleştirebilecek normlara sahip olduğunu bizzat diyaloga girme istek ve gayretini göstererek belli etmektedir.

Şu unutulmamalıdır ki farklı dinlere mensup olan ve bir çeşit "dindar insanlığı" oluşturan insanlar, diyalog kavramıyla "yeni" ve "evrensel" bir karşılaşma türü olarak karşılıklı bir ilişkiye girmektedirler. Genel hatlarıyla konularını ve hedeflerini vermeye çalıştığımız bu karşılaşma biçimi, aslında dinlerarası ilişkilerde problemleri çözmeye yönelik yeni açılımlar getirebilirken kendi tabiatına bağlı olarak ortaya çıkabilen ve makalemizin konusunun dışında olan yeni ihtilaflara, çatışmalara ve çatışma konularına da sebep olabilecek yapıdadır. henüz geniş halk kitlelerini kapsamasa da olumlu ve yapıcı çağdaş dinlerarası ilişkiler, gittikçe daha fazla küresel açıdan anlaşılma ve tartışılma başlamıştır. Ayrıca eşliğinde olduğumuz yeni yüzyıl, dinlerarası diyalogun daha fazla yaşandığı veya yaşanmak istendiği bir çağ olma yolundadır.

76) Bilhassa katolik dünyasında Türkiye'nin diyalog açısından ne ifade ettiğine dair geniş tartışmalar için; Mustafa Alıcı, "II. Vatikan Konsili Sonrası Papalık Diyalog Vesikalarında Türkiye (1962-2001)", *Yeni Türkiye*, 46 (Temmuz- Ağustos), 364-376.